

МИХАИЛ НЕДЕЛЧЕВ

ЛИЧНОСТТА НА РЕАЛИСТА

chitanka.info

Толкова много книги, посветени на Байроновия тип писател, на романтическата художествена личност, на новия в началото на века творец — самотен трагически художник, на създателя на съвременна художествена религия, където поетът е сам жрец и пророк. И вероятно нито една — опитваща се да обобщи човешкия тип, родил в съзнанието си големия класически роман на деветнадесети век; вероятно не е написана още книга, която изследва неизтощимото любопитство към света, чийто плод са и „Човешка комедия“, и „Червено и черно“, и „Война и мир“ — с цялото им многообразие като свидетелства за всестранната човешка активност! Ето, оттук някъде, от тази диспропорция, трябва да тръгнем при прочита, а и при оценката на книгата „Реалистите“ от видния английски съвременен писател лорд Чарлс Пърси Сноу. Защото неговите осем очерка за едни от големите класици на европейската литература очевидно не са последователно разгърнати биографии. Те не са и цялостни анализи или дори обобщени характеристики на творчеството на съответния автор. Това са именно етюди на тема: реализмът като всепроникващо и всеобхващащо човешко отношение към света; това са етюди, в които една голяма способност на издигнати представители на човешкия вид е персонифицирана в осем писатели.

Лорд Сноу няма никъде в книгата категоричен отговор на въпроса: що е реализъм? Всъщност, изглежда, той наистина е убеден, че реализмът е характеристика не само при литературната дейност. Това е светоусещане, формирано и върху основата на физически качества, на генетически получени нервна система и психологически особености. Какви? Е, точно заради това е написана книгата „Реалистите“ — за да потърси тези качества в съпоставки, за да бъдат видени прочутите романи просто като един от изразите (но най-съвършените естествено) на менталните и чувствените способности на реалистите. Един писател, който стоически се опитваше в средата на XX век да бъде реалист, според класическата кройка, търсеше във всички посоки родството си с великите предходници, опитваше се да узнае: какво означава да живееш и пишеш реалистически? Ето защо Сноу не се смущава, че избраните от него автори се разполагат с творческите си периоди над сто години. Това, което го занимава, очевидно излиза извън периодизационните схеми.

Всъщност, учудващо е колко много знаем по темата: какво означава да живееш и пишеш по романтически или новоромантически, или „по декадентски“? И как сравнително рядко сме си задавали въпросите на Сноу от „Реалистите“! Това е правомерно от гледна точка на литературната история. Личността на романтика е тема на автобиографически ориентираната (ново)романтическа литература; тя е интегрален знак за цели периоди и стилови насоки; тя е модел на жизнено поведение за широки обществени слоеве; тя периодически се превръща в един от централните исторически персонажи. Байрон и Лермонтов, Бодлер, Верлен и Рембо, Блок и Яворов — каква бездна от проблеми около личността на твореца и като предметена, „социализирана“ *литературна личност*! И нека отново подчертаем: не става въпрос за единичната, емпирична биография, а за типа художествено и обществено съзнание. В един от предсмъртните си фрагменти Бахтин пишеше, че крайното разграждане на живот и литература е израз на криза в класическото литературно съзнание и очевидно отдаваше предпочитанията си към прозрачната яснота в изображението на живота от ненадминатите епически романи на XIX век. Консерватизъм ли е това? Консервативно — песимистично ли е например фаталистичното убеждение, че тези романи не могат днес да бъдат „надминати“ като изобразителна и идейна мощ? Нека оставим тези въпроси без отговор и осъзнаем, че макар личността на реалиста да не е иманентно присъща на литературното развитие тема, макар тази тема да не е фокусирала идейната проблематика на разнородни културни епохи, тя е била през всичкото време всъщност една голяма „скрита“ тема. При това тя може да се окаже не по-малко интересна от темата за романтика — винаги така ефектно присъстваща.

Но макар проблемът за личността на реалиста във връзка с идейно — тематическата всеобхватност на романите да не бе специално и системно разискван, този тип чувствителност и реакция спрямо света бе включван в разнородни типологии от повече или по-малко авторитетни естетически или социалнопсихологически концепции. Още в края на миналия и началото на нашия век немският философ и изкуствовед Вилхелм Дилтай обособи три типа мислене (а всъщност и светоусещане): позитивистичното, при което духовното се обяснява чрез физическия свят; обективно — идеалистичното, където материалното е израз на вътрешната реалност; и дуалистически

идеалистичното или „идеализмът на свободата“ — със „самостоятелност на духа по отношение на природата“ (според обобщението на Уелк и Уорън върху теорията на Дилтай). За Дилтай, който бе и един от създателите на „философията на живота“ и за неговите ученици вторият тип мислене е родил класицизма и романтизма, третият — експресионизма. Съвсем естествено на повечето герои от тази книга следваше да се припише първия тип светоусещане. (Вгледаме ли се в тази класификация, ще доловим „критическата“ ѝ същност, ще забележим нейната зависимост от съвременните тогава предпочитания към типа изкуство.) Според друга типология следваше да очакваме, че знаменитите писатели реалисти ще бъдат предимно *екстравертни* типове — отново в противовес на „интровертните“ романтици...

Сноу върви решително срещу тези типологии, срещу подобни противопоставяния. Ще се окаже, че неговите *реалисти* могат да мислят и чувстват и по трите начина; ще се окаже, разбира се, че някой от тях в определен период би се вместил в една или друга типология. Но не това е важно в очерците на английския писател. Изглежда, че в представите му *способността за реализъм* в мисленето и чувстването започва от прекомерното количество енергия. Какъв е видът на тази енергия? Отново няма да получим формален отговор на този въпрос — той също е една от подбудите да бъде написана тази книга. Във всеки случай волтовата дъга възниква между следните два полюса: силно изразена азовост и извънмерна социална отзивчивост (не в смисъл да „помогнеш“ и „поучиш“, а като интерес към всички форми на социалното, дори в желанието да ги преживееш — непосредно физически или чрез словото, което при реалистите е почти едно и също). Според очерците на Сноу така възникващата енергия на реалистите дава непресекващите тласъци в разгръщането на техните биографии. Свикнали сме да мислим, че най-вече при естетизирания всекидневен бит на декаданса се извършва взаимопроникването на живот и литература. Сноу иска да ни убеди, без да изпада в елементарен биографизъм при анализите, че и големите романи са части от общия поток на живота на реалистите. Най-крайният случай естествено е Толстой, който просто се отказва от изкуството в името на епически замисления си живот. Нещо подобно Сноу открива при всички „реалисти“. Така творчеството им се оказва своеобразна

„жизнемисъл“ (нека използваме неологизма на Георги Гачев). При това авторът посочва, че за разлика от романтиците този *живот — творчество* не е естетизиран само в една гама или в една посока. Защото, както пише той в Епилога на книгата: „великият писател трябва да живее с най-лошия, както и с най-добрия аспект на своята природа“. Този извод Сноу прави, след като е проявявал силно любопитство към всички „неясни“ места в биографиите на своите герои, след като се е опитвал да надникне в „тъмните“ кътчета на душите им. Това любопитство не би могло да ни дразни, то не е проява на лош вкус у биографа, а израз на специалните му персоналистки търсения. Или, ако трябва да обобщим, големият реалист не е стилизирана личност, подобно на предходните и по-сетнешните литератори, които живеят и описват само една или няколко полюси от живота. За Сноу реалистът освен това явно е нещо повече от писател, от художник. Английският белетрист ни припомня мисълта на Енгелс, че е научил за буржоазната икономика много повече чрез романите на Балзак, отколкото чрез трудовете на специалистите — икономисти и статистици. Така е и при останалите — и Стендал, и Дикенс, и Достоевски, и Толстой пишат и есеистика, философия, публицистика, историография. Тоест тяхната литература сама по себе си е неимоверно разгръщане и синтезиране на *цялото* знание.

Днес, при новото развитие на някои литературни направления, не бихме споделили напълно тази крайност в аксиологическите представи на Чарлс Сноу. Тя е свързана и с една доста разпространена йерархическа жанрова система, според която романът е несравним като ценност с останалите литературни родове и жанрове. (Бахтин също мислеше, че романовото изкуство като пластично, усвояващо всичко по пътя си изкуство е нещо принципно различно от останалата литература.) И в днешното българско литературно мислене това убеждение е доста разклонено и затова няма да го разискваме. Посочвам го само, тъй като то обяснява патоса, редица интонации в книгата на Сноу.

Всъщност книгата „Реалистите“ е свидетелство от крайния етап на един дълъг процес — на разширяване на понятието „реалист“ и на утвърждаване на романа. (Когато разказва как Балзак е решил в младежки години да стане писател, Сноу пише: „Какъв тип писател? В негово време на този въпрос имало само един отговор за амбициозния

млад човек. Щял да пише драми в стихове“. И историческото време на неговите реалисти е времето за промяна на тези ценностни представи, за преместване на акцентите, като самите реалисти всъщност осъществяват това.) Какъв поврат наистина от времето на Шилер, който употребяваше в кореспонденцията си с Гьоте понятието реализъм почти винаги отрицателно и който писа, че французите са „по-добри реалисти, отколкото идеалисти“ и че „реализмът няма да даде нито един поет“! И в книгата на Сноу ще срещнем на едно място подобен „литературен национализъм“, но вече ценност е естествено реализмът. Така Чарлс Сноу смята, че американската литература е най-често „натуралистична“ (отново широко разбирано) и това му дава основания да счита *реалиста* Хенри Джеймс по-скоро за английски писател. Но всъщност — подобен европоцентризм проявява и самият Джеймс в прочутата си книга „Майсторството на романа“ (1934 г.), а и той също смята романа за ненадминат жанр: „Няма проява на живота, няма способ да го видиш и усетиш, които да не са достъпни за романиста“ (из „Изкуството на прозата“, 1888 г.). Така че в своите възгледи Сноу най-често има солидната подкрепа на своите реалисти.

Време е вече да кажем, че в рамките на цялостната есеистика на Сноу неговите реалисти са очевидно един от централните персонажи на „хуманистичния“ XIX век. И като проблематика, и като персоналистическо мислене „Реалистите“ (една от последните приживе публикувани книги) се свързва с посмъртно издадената книга „Физиците“ — отново паралелен разказ за едни от най-значителните хора вече на XX век. Така двете книги се оказват конкретизации на идеи от прочутата книга на Сноу, книга, преведена почти навсякъде в света — „Двете култури“ (1959 г.). Тук върху противопоставянето на *художествената интелигенция на учените* се размишляваше за съдбата на мислещото човечество въобще. Сам писател, но с кеймбриджко образование по физика, лорд Сноу носеше в себе си този дуализъм. Очевидно тези негови последни книги (писателят почина на 1 юли 1980 г.) са нов опит да се разположи във временна последователност проблемът за двете култури. В Епилога към „Реалистите“ авторът оставя една възможност и днес, във времето на физиците, да се появят велики реалисти. Първо, ние не сме способни да ги оценим отведнъж (Сноу припомня „слепотата“ в това отношение на един от най-големите критици Сент-Бъов); второ, те ще се родят

най-вероятно другаде, в други култури с друг исторически опит и с друго развитие, не там, където откривахме *реалистите* от XIX в.

Но дали единствено там могат да се открият и в миналото? Дали това са точно те и единствено те? — всеки читател има право да запита. Сноу е категоричен: *реалистите* (великите, разбира се) са точно осем и те се наричат: Стендал, Балзак, Достоевски, Толстой, Галдос, Хенри Джеймс, Пруст. За първите петима — както и да е. Но защо Галдос, а не толкова по-известните, макар и по национално специфични Унамуно или Валие-Инклан (ако трябва непременно да се „избира“ испанец?). И защо например Хенри Джеймс — а не Марк Твен? А Пруст — въпреки значимостта му, не е ли вече криза на това класическо литературно съзнание и не съществуват ли редом с него писатели, които творят в традиционния класическо — реалистичен дух? Нека не оспорваме избора на Сноу. Освен субективното право на един писател, той има и едно друго основание: възможността за паралели между точно тези писатели. Не става въпрос за това, че почти всички са „ниски и пълни хора“ — както сам Сноу иронизира наивния биографизъм.

Една от най-модерните насоки в биографическото изкуство представят опитите да се мислят големите фигури от миналото, включени в разнородни „системи от биографии“. И това е старо поне колкото „Успоредни животописи“ на Плутарх. Но днес такъв тип паралелно изследване наистина е свързано с новото структурно — системно мислене, личностите са така подбрани, че връзката между тях е не само сюжетна, идейна или противопоставна, но тя е едновременно в толкова посоки, че светът на техните взаимовръзки става свят самостоятелен. Реалистите на Сноу идват естествено един след друг, интересуват се от предходника, раждат се един от друг. Но не генетическата връзка е най-важната — книгата на английския писател в малка степен е книга за развитието на реализма. По-важно е, че те имат общо висше битие и именно то е базата за стотиците паралели.

В ранната си „опоязовска“ книга „За теорията на прозата“ (1925 г.) Виктор Шкловски изложи знаменитата си идея за прийома на *остранението* върху анализ на способа на Толстой да описва вещите през очите на героите си „странни“, извадени извън привичния им контекст. Сноу е забелязал и подчертал една голяма способност на

своите романисти: те гледат и своя живот, и своето творчество с неизтощимо любопитство, така, както всичко друго в света, за тях дори собственото им битие е „остранено“ и точно затова са способни да пресъздават епически и с класическа яснота.

Но не е ли пространният разказ за великите романисти, създаден от един от значителните английски реалисти на XX век, една възможност да види „остранени“ собствения си писателски занаят и духовния си опит? Не е ли тази книга скрито автобиографична? Вероятно е така и с това тя се превръща в част от духовното завещание на Чарлс Пърси Сноу.

Михаил Неделчев

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.